

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 98
(17586)

2008 чылдың
сентябрь 2,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Сентябрь 1 — Билиглер хүнү

Биргиклассчыларның аалчызы — Тыва Республиканың
Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол.

БИРГИ КЛАССЧЕ — ЧАА ШКОЛАЖЕ

Сентябрь 1-нің хүнү — Билиглер хүнүнде Кызыл кожуунуң төвү Каа-Хем суурнуң мурну-чөөн талазынга хары угда 834 өөреникчини өөредип кижизидер чаа школаның байырлыг ажыдышкыны болган. Көк-Тей ортумак школазының сан башкызы, кожуунуң өөредилге килдизиниң эргелекчизи, ооң соонда ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаты чораан Таисья Болустаевнаның адын бо чаа школага тывыскан. Ажыдышкынга ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол, ТР-ниң Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының сайыды Александр Гришеленок, ТР-ниң Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының сайыды Петр Морозов, Кызыл кожуунуң тус чер чагыргазының даргазы Сергей Ондар, Каа-Хем суурнуң чагырыкчызы Дакаар Ооржак, "Зурначан" хуу бүдүрүлгениң даргазы Владимир Артур, даштыкы инженер четкилери "Монолит-2002" кызыгаарлатынган харысалгалыг эштежилгениң даргазы Ф.Андреосян, Таисья Болустаевна Кууларның

чөвүлекчизи болгаш дузалакчызы Седен Хертек, чаа школаның директору, ТР-ниң Төлээлекчилер палатазының депутаты Татьяна Долгих олар келген өөреникчилерге, оларның ада-иелеринге байыр чедирген.

Дыка-ла үр үе дургузунда тутунуп келген кайгамчыктыг чараш школаның оран-савазының ажыл-лалче киргени — чүгле Каа-Хем суурнуң төөгүзүңгө эвес, а бүдүн Тываның өөредилге системазының төөгүзүңдө артар улуг болуушкун болган.

Өөреникчилерниң мурнунга Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич сөс ап, мынча улуг школыны ажыл-лалче кириеринге дыкала хөй күштү болгаш акша-хөрөңгини чарыгдаанын ол дыңнатты. "Сөөлгү үелерде туруп көрбээн мындыг улуг тудугну ажыл-лалга киригени ховар чүүл-дүр" — деп, ол чугаазын эгеледи. Депутат турган Таисья Болустаевнаның чырык ады-биле адап каанын ол чөпшээрэжи, ооң-биле кады парламентиге ажылдап турган үезин сактып, ооң чон дээш езулуг туруштуун, ак сеткилдин, ажылгырын магадап, ону езулуг удур-

тукчу, Башкы кылдыр хүндүлээр турганын Шолбан Валерьевич чугаалааш, чаа школаның бажынын камнап кадагалап чоруурун өөреникчилерге чагып, моон соңгаар Көк-Тей школазы шупту грантыларны чаалап алырын күзээн. Чазак Даргазының чылыг, чымчак сөстөринге келген даргалар катчып, боттарының байырын база чедирген.

Кызыл кожааны кезип, ак-ак кадактарны ап, аяк шайны ишкен соонда, биргиклассчыларның соондан даргалар, башкылар Таисья Куулар аттыг №2 Көк-Тей ортумак школазының чаа класстарына барып, ооң иштики дериглерин сонургап, биргиклассчылар-биле кыска чугааны кылганнар. Каас-чараш чечек туткан уруглар назынының иштинде чаа школага бир дугаар класска өөренип, эртем-билигн октаргайынче шымнып кирген болгаш оларның арыннарында өөрүшкү чайнаан кирип турдулар. Байырлал-биле, эргим уруглар!

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чурктары.

Баштайгы коңга.

Чаа школаның даштыкы хевир.

АНОНС. АНОНС. АНОНС

Номчукчуларның дилээ-биле чаа өөредилге чылынга уткуштур Тыва Республиканың Өөредилге сайыды П.А. Морозов база ооң ораалакчылары-биле «дорт харылзааны» редакцияга сентябрь 4-те 14.00 шактан 16.00 шакка чедир кылып. Ооң бетинде сонургаан айтырыгларыңарны чагаа-биле редакцияже база редакцияның 2-03-88, Өөредилге яамызының 6-15-99, 6-16-09 телефоннарынче долгап, билип ап болур силер.

«Дорт харылзаа» үезинде, сентябрь 4-те, 2-03-88, 2-03-87 телефоннарда Өөредилге яамызының удуртулгазы силерни манап турар.

Долганаар, бижинер.

«Шын» солунуң редколлегиязы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Чөвүлелиниң составынга Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды П.А. Морозовту кириер дугайында «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 21 чүүлүнүн 3 кезээн удуртулга болдургаш, доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның Чөвүлелиниң составынга Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды Петр Александрович Морозовту кириер.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден күштүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай 2008 чылдың август 25 № 192

Тыва Республиканың Культура салгалының (төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарының) объектилерин камгалаар талазы-биле албанның удуртукчузунуң хүлээлгезин күүседириниң дугайында

1. Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээнин «э» пунктузу-биле дүүштүр Тыва Республиканың Культура салгалының (төөгүнүң болгаш культура тураскаалдарының) объектилерин камгалаар талазы-биле албанның удуртукчузунуң хүлээлгезин күүседир кылдыр Антонина Савр-ооловна Донгакты томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден күштүг бооп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай 2008 чылдың август 26 № 194

Дүүн, сентябрь 1-де, Билиглер хүнүнүн байырлатындан

ЭРТЕМНЕРЖЕ «ЭЖИНДИРИИШКИН»

Дүүн найысылал Кызылдың бүгү өөредилге албан черлери сентябрь 1-нің байырлыг чыскаалын кылып, Билиглер хүнүн байырлаан.

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Кызылдың күрүне университединиң бирги курузунуң студентилери чыгып, дээди өөредилге чериниң эргинин артап кирер баштайгы хүнүн уттундурбас кылдыр демдеглээн. Студентилерге ТР-ниң Чазааның, Улуг Хуралдың болгаш хоорай чагыргазының төлээлери байыр чедирип, эртемнериниң «далайынче эжиндиришкин» чедишкинниг болурун күзээн. Студентилер куратор башкылары, факультет деканнары, университеттин проректорлары болгаш ректору-биле танышкан. Доозукчу курстун студентилери оларның одуруунда чаа аныяктар немешкенинге өөрүп, оларга чагыг сөзүн берип, эки өөренип, университеттин адын бедик көдүрүп, идепкейжи болурун күзээн. Улуг курсчулардан үлгерлиг студентилер боттарының арга-дуржулгазын үлежиринге, оларга кезээде дуза-деткимче кадарынга беленин илереткен. Биргикурсчулар университеттин эки езу-чаңчылдарына шынчы болурун, эки өөренирин, хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржирин аазаан.

ШКОЛАЧЫ КОҢГА ЭТКЕН

Кызыл хоорайның арыгылаң кылдыр септеп дериттинген, чараш школалары сентябрь 1-де өөреникчилерге эжиктерин ажыткан. Чай дургузунда школазын сакты берген уругларга Билиглер хүнү езулуг байырлал болган. Агаар-бойдус дүүн байырлалга арай таарымча чок, ак чаыстай берген-даа болза, ол шаптык болбаан. Школачы коңга эдип, өөреникчилерни школаже чалаан.

Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязының ийиги каадында залды долдур айыраңнаан ак-ак чечектер дег банталарлыг биргиклассчы кыстар база оолдар олуттарда саадапкан. Оларны бөгүн школа чылыы-биле уткуп-хүлээп алган. Эң-не баштай эргин артап келген чаштарга доозукчу 11-ги класстын өөреникчилери байыр чедирип, сценага солун программалыг концерттин көргүзүп, школаның чаңчылдары-биле таныштырган. Биргиклассчыларны бир дугаар башкылары хүлээп ап, байыр чедирген. Бичи мөөрейни эрттирген. Ооң түңнели-биле алырга, чаштарны уруглар садтарында башкылары школага шыңгыы белеткээни илдең. Школачы кижикандыг болурул, чүнүң-биле чепсегленген болурул, кандыг сорулгалыг өөренирил дээрзинге уруглар демнии-биле шын харыыларны берген.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бирги классчы эжишклер. В.Савиныхтың тырттырган чуруу.

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

ШКОЛА-ИНТЕРНАТ «ИДЕГЕЛ»

Кызылдың Спутник суурунда «Идегел» школа-интернады бо сентябрь 1-де 6 дугаар өөредилге чылын эгелеп турары бо. Директор С.Н.Аракчаа школаны үндөзилеп тургузуп, школаның оран-савазын септеп-селип, ооң девискээрин чаагайжыдар ажилдарны бо чылдарның дургузунда кылып келген. Бо школа чылында 4 чаа башкыны хүлээп ап, Билиглер хүнүнде оларга байыр чедирип, уткаан. Чаа өөредилге чылында бо коллективке психолог башкы, музыка башкызы, эмчи херек болуп турар.

Билиглер хүнүнде школага 104 өөреникчи байырлыг чыскаалга киришкен. Өөреникчилерниң саны чоорту немежир дээрзи чугаажок. Өг-бүлөде социал байдалы берге уругларны хүлээп алырынга школа-интернат белең. Интернатта чурттавайн, өг-бүлелеринде чурттап турар, дашкаартан өөренип кээп турар өөреникчилер база бар. Ынчангаш оларны эртен-кежээ дажыгалаар автобус болза деп күзеп турарлар. Өөреникчилерге газель автобустарга халас чоруур «проездной» билеттер айтырыын чугаалажыр аргазын тывар сорулганы база школа-интернаттың дирекциясы салып турар.

Светлана БАЛЧЫР.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 5-те №204 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2008 чылдың август 18

№ 459 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлужудулгазын сайзыраңгайжыдар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. «2008-2012 чылдарда Тыва Республиканың Дээди судунуң даңгырактыг төлээлериниң кандидаттарының ниити болгаш курлавыр даңзыларын тургузарының Чурумун бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 5-те №204 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалдың 2 пунктунун «баштыңнарындан кирген» деп сөстөрүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

2) 2008-2012 чылдарда Тыва Республиканың Дээди судунуң даңгырактыг төлээлериниң кандидаттарының ниити болгаш курлавыр даңзыларын тургузарының Чурумунга:

а) 1 пунктунун «Баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

б) 16 пунктунун адаанда 1 пунктунда «Баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

в) 3.4 пунктунун адаанда 3 пунктунун дараазында редакция-биле бижиер:

«3.4. Даңгырактыг төлээлерниң даңзызындан оларны үндүрер дугайында хамаатыларның кириген бижимел билдиришкиннерин Тыва Республиканың Чазаанга озалдашкын чокка кириер болгаш даңгырактыг төлээлерниң кандидаттарының дугайында шын

эвес медээлерни эдер дугайында билдиришкын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязынга кирерге, беш хонук хуусаадан орай эвесе ону сайгарып көөр».

3) 2008-2012 чылдарда Тыва Республиканың Дээди судунуң даңгырактыг төлээлериниң ниити болгаш курлавыр даңзызын тургузар талазы-биле хемчеглерниң календарь планынга:

а) 4 графаның 1 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

б) 4 графаның 2 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

в) 4 графаның 3 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

г) 4 графаның 5 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

д) 4 графаның 6 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр;

е) 4 графаның 7 одуруунда «баштыңнар» деп сөстүн соонга «администрациялар» деп сөстү немээр.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.Тен.

«ААС-КЕЖИК. АЖЫГ-ШҮЖҮГ. ЫНАКШЫЛ.»

Август 28-те Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-ши театрынга Тыва Республиканың уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы Анатолий Серенниң 60 харлаанынга тураскааткан «Аас-кежик. Ажыг-шүжүг. Ынакшыл...» деп юбилейлиг концерти болган. Чаңгыс-даа хос олут чок. Анатолий Сергеевич Серенниң талантызының мөгөйикчилери ол кежээ зал сыңмас кылдыр чыылган.

Ак-көк хадак туткан чараш кыстар – «Саян» ансамблиниң кыстарының балет бөлүү чыылганнарга болгаш төрүттүнген хүнүн демдегеп турар А.С. Серенге байыр чедирип, концерти ажыгы. Тываның Улустун артизи Станислав Ирил биле ТР-ниң алдарлыг артизи Титов Санчат «Тыва Республика» деп ырыны кайгамчык чоргаарал-биле ырлашты.

Хенертен залга диңмиттиг адыш часкаашкыннары чаңгылаңы берди. Анатолий Серен биле кежээниң башкарыкчылары Тываның болгаш Россияның алдарлыг артизи Галина Мунзук база Тываның күрүне шаңналының лауреады Орлан Дамба-Хуурак олар көрүкчүлөр кирер эжиктен көстүп келгеш, сценаже углаптылар. Оларны демниг адыш часкаашкыннары үдөп турду.

Башкарыкчылар сценаже ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолду чаапты.

— Чоннун оглунун кежээзи мындыг болур-даа ужурлуг, улус-чоннун хөйүн көрүңер даан. Сеткиливи ханызындан Анатолий Сергеевичге байыр чедирип тур бис. «Макталды-даа, нүгүлдү-даа тоомча чок хүлээп аар мен» дээр кижиге болгай Анатолий Сергеевич, ынча дизе-даа, бо кежээ черле мактал сөстөрүн чугаалаар апаар бис. 60 хар А.С.Серенге чаа күштү, энергияны бээр, оон ындында-ла дөскөл чок чүрээ улам чүгленир дээрзинге бүзүрээр бис. Кайгамчык көскү, Тываның ховар оолдарының бирээзи А.С.Серенге ынак болгаш чоргаараланып чоруур бис. Бүгү Тываның өмүзүзүндө Россия масштабыг бо кижиге «Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывысканы-биле изиг байыр чедирип тур бис. Шынап-ла, ол чүгле Тываның эвес, а Россияның төлөп-тиг оглу-ла болгай – дээш, суй-белектерни тыпсып турда, зал база катап адыш часкаашкыннары-биле диңмиреп турду.

— Кежээкиниң мендизи-биле, эргим чонум! Бо кежээ зал долдур чыгып келгениңер дээш, дыка-ла өөрүп тур мен. Ол дээрме менээ улуг аас-кежик-тир. Шолбан Валерьевичиниң чылыг-чымчак сөстери болгаш черле бо залда бо кежээ болуп турар чүүлдер менээ дыка-ла өөрүңчүг-дүр. Хөй-ле улус чугаалап турар чорду, «60 харны бээр хире эвес, аныяк-тыр сен» деп. Ынчалза-даа шынын сөглээн, шынап-ла, 60 харлап тур мен. 1948 чылдың 8 айның 28-те кежээкиниң 8 шакта Кызыл хоорайга төрүттүнген мен! Ачам Баян-Тала чурттур, амам Берт-Дагга төрүттүнген.

Тывалар дээрме кайгамчык чон-дур ийин. Каага-даа чорааным-да төрөөн Тывамны сакты бээр мен. Москвага база үр-ле чурттадым, ынчалза-даа Тыва чокта хоржок-тур мен.

Бо кежээни эрттиреринге дыка-ла хөй улус менээ дузалажып, деткиди. Театр залын берди, согур көпеек-даа менден албады. Хамык артистер халас аян тудуп турары бо-дур. Шуптуңарга улуубиле четтирдим. Ам концертен көрээлиңер 8 шакта, мен төрүттүнүп кээримге-ле, көжегени хааптар бис аа?! — деп, Анатолий Сергеевич чугаалады.

Тываның «айлаң-куштары» Надежда Шойгу, Галина Сюрюн «Өлей ыры»-биле концерти уламчылады. Депутаттар, чаңгысклассчылар, Тываның культура сайыттары – Чылгычы Ондар, Виктор Наксыл, Эрес Данзын, Зоя Самдан, Виктор Чигжит олар байыр чедирип сөс алгаш, онза-ла чугааладылар, суй белектерин сунду. Елена Кара-Сал Казахстандан изиг байырын дамчыткан болду. Тываның Коммунисттик партиясының Г.Ч. Ширшин баштаан төлээлери, Россияның караа көрбестер ниитилелиниң Тывада салбырының удуртукчузу А.Х. Байыр, культураның хоочуну К.Ч. Сагды болгаш өскелер-даа сөс ап, боодал чедиптир.

Көдээ иш

ХӨГЖҮЛДЕ БАР-ДЫР

Шуйга болгаш Мөңгүн-Тайганың Каргы, Тоолалыг девискээрлерин кезип чордум, мында чон эрги амыдыралыңче угланы берген, малын малдап, ак чемин кылып чип, чонун хүндүлөп турар апарганы сагышка эки-дир. Чижээ, Мөңгүн-Тайганың малчынарының хөөнү, тура-соруу бедик, боттарының ажыл-херээңге бүзүрели эки, амыдыралы четчип турарын эскердим. Кожуун б муң ажыг чурттакчылыг, кол экономиказы – мал ажылы, бо чылдың июль 1-ге чедир малдың бүгү хевириниң саны – 85873 баш четкен. Көдээ ажыл-агыйларның бүгү хевирлеринде ажылдап турар кижилеринде ажыл төлөвири эвээш-биче-даа бол, хүн бүрүдө мал-маганның ээдин,

чектерни сөңнөп турду.

Кежээге Тываның болгаш Россияның Улустун артизи Люндуп Солун-оол, Александр Салчак, Россияның алдарлыг артизи Анзат Куулар, ТР-ниң алдарлыг артизи Надежда Наксыл олар солун оюн-көргүзүүн бараалгатты. Кызыл хоорайның культура комитетиниң ансамбли, «Саян» ансамблиниң хоочуннарының ансамбли кайгамчык ырлашты. Бо чоокта мындыг солун концерт көрбээн боор бис.

А.С.Серенни К-Э.К.Кудажы «үш чүүл эртемниг оол» деп турган болза, оон ону улус «беш чүүл эртемниг» дижи берген, а бөгүн Борис Константинович Балчий-оол санааш, «чеди чүүл эртемниг» диди. Ол-ла бүгү эртемнеринге немей шүлүкчү талантызы кайгамчык дээрзин Тываның композиторларының чогадыкчы эвилелиниң даргазы А.С.Хоюгбан бадыткап, Анатолий Серенниң Туран дугайында чараш шүлүңге бижээн аялгазын хөйге таныштырып, ырлап берди.

Анатолий Серен боду база эш-өөрү хөгжүмчүлөр үдөп бээрме, элээн каш ынак ырларын ырлады. — Төрүттүнеринерге чедир 25 минута арты, Анатолий Сергеевич – деп, Орлан Дамба-Хуурак сагындырды.

— Аас-кежиктиг кижиге мен деп турарымның утказын демин чугаалап эгелеп тура, ара соксаан болгай мен, уламчылаптайн. Амыдыралымда дыка хөй эки, мерген угаанныг, кайгамчык талантылыг кижилер-биле дужуп чорааным — аас-кежик. Ол дээрме Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю, Максим биле Кара-кыс Мунзуктар, Салим Сүрүн-оол, Алексей Чыргал-оол, Ростислав Кенденбил, Сергей Ланзы, Иван Салчак дээш, өске-даа.

Ажыг-шүжүгү чаа көрдүм – чаңгыс борбак чараш оглумну оскундум. Ол дег аар-берге үүлө көрбээн мен, коргунчуг-ла чорду. Бо сценада мээң чанымда далбаңайнып халып турар бичии уйнуум – Данилка эвес болза, ол ажыг-шүжүгү кайын уур турган деп мен. Бо чаптанчыг төл кадайым биле мени диргизип кааны ол-дур. А ынакшыл дээрме билдингир ышкажыл, ынакшыл чокта чуртталга чок: төрөөн черинге, төрөл чонунга, ада-иезинге, ажы-төлге ынакшыл мөңгө болгай — деп, ол тайылбырлады.

«Ак-көк тайга» деп ырыны Анатолий Сергеевич ырлап доозуп турда, Орлан Дамба-Хуурак чарлапты: — Таптык-ла кежээкиниң 8 шак-тыр, өңүктөр!

— Ураа! Мен төрүттүнүп келдим, ол-дур бе! — дээн, А.С. Серенниң өөрүшкүлүг алгызы залды дола берди.

«Төрүттүнүп кээрде безин микрофон тудуп алгаш төрүттүнүп кээр кижиге ховар аа!» дижиң, көрүкчүлөр магадап артып кагды-выс. Концерт төнгөн дээрме безин көрүкчүлөр тарап чаныксава, элдептиг онза кежээ болду.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Ветеринария дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың декабрь 19-та хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың январь 17-де чүлдүз деп көргөн

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де дагы каттап хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та №1095 УХ-1 «Ветеринария дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың март 25-те, июль 14-те; 2007 чылдың июнь 5-те, июнь 16-да; «Шын», 2005 чылдың июль 12-де; 2007 чылдың июнь 9-та) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 11-ги чүүлде:

1-ги пунктуну иштиги «г» пунктузун күш чок деп санаар; дараазында уткалыг чаа абзац-биле немээр:

«Тыва Республиканың күрүнениң кол ветеринарлыг инспектору база ооң оралакчызы малдарның онза айыылдыг аарыгларының дөзүн узуткап турда, мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларының хавырларының дугайында делегни Тыва Республиканың Чазаанче кириер эргелиг.»;

2) 13-кү чүүлдү дараазында уткалыг бешки - чедиги абзацтар-биле немээр:

«Тыва Республиканың күрүнениң ветеринария албанының көдээ черде чурттап база ажилдап чоруур специалистеринге, бажыңнарда чуртталга фондузунун хевиринден хамаарылга чокка, Тыва Республиканың Чазааның доктааттыг хереглелиниң хемчээлдеринин иштинге хөмүр-даштың база топкак-ыяштың өрттээн төлээринге чарыгдалдарның компенсация хевирлиг кылдыр социал деткимчениң хемчеглерин бээр.

Бо чүүлдүн бешки абзазында айтылган специалистерин албан-дужаалдарына 10 чылдан эвээш эвес үеде ажилдаан кижилерге хөмүр-даштың база топкак-ыяштың өрттээн төлээринге чарыгдалдарның компенсация хевирлиг кылдыр социал деткимче хемчеглерин алыр эрге пенсияны томуйлаан соонда, бир эвес пенсияны томуйлап турар хүнде оларга социал деткимче хемчеглерин чедирип турган болгаш олар көдээ черлерде чурттаарын уламчылап турар болза, камгалаттынып артар.»;

3) 19-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

«19 чүүл. Малдарның онза айыылдыг аарыгларын узуткап турда, мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларын хавырлары

Бо Хоойлунуң 11-ги чүүлүнде айыткан

Тыва Республикада муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың март 26-да хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың апрель 10-да хүлээп албаан

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де дагы каттап хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да чүлдүз деп көргөн

Бо Хоойлу Тыва Республикада муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызын организастаарының болгаш чорударының чурумун тургузуп турар (моон ыңай даңзы дээр).

1 чүүл

Нити чүүлдер

Даңзыны чорударын дараазында чүүлдерни хандырап сорулгалар-биле боттандырап:

муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг конституция хоойлуларынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, а ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга дүжүп турары дээр контролюн;

муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының дугайында шын медээни алырынга хамаатыларның конститушчу эргелерин боттандыраар;

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының, Тыва Республикада тус чер бот-башкарылга органнарының, албан-дужаалдыг кижилеринин болгаш организастаарының муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының дугайында медээ алырынга байдалдарны тургузарын;

муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының федералдыг даңзызын чорударында төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органынга Тыва Республикада нормативтиг хоойлу-дүрүм

кижилеринин киригени-биле хүлээп алдынып турар Тыва Республиканың Чазааның шиитпири-биле малдарның онза айыылдыг аарыгларының дөстөрүн узуткап турда, мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларының ээзинге Тыва Республиканың бюджетинин акша-хөреңгилеринден мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларының өрттээн төлөвү-шаан, мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктулары хавырыгынган бооп болур база ол өнүчү ээзинге ындыг хавырышкынның дугайында чогуур документини бээр.

Бир эвес малдарның онза айыылдыг аарыгларының дөстөри федералдыг азы девискээрлер аразында ужур-дузалыг болган таварылгаларда база ындыг дөстөрүн узуткаарының талазы-биле хемчеглерни, ооң иштинде мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларын хавырарын Россия Федерациязының Күрүнениң кол ветеринарлыг инспекторунун шиитпиринге үндөзилеп чорудар, айыттыг хемчеглерни чорударында субсидияларны федералдыг бюджеттен Тыва Республиканың бюджетинге хавырыгынган мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларының өрттээн бежен хуу хемчээлинге аңгылап бээр.

Мал-маганның онза айыылдыг аарыгларының даңзызын ветеринарияда нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылганың федералдыг органы тодарадыр.

Мал-маганның онза айыылдыг аарыгларының дөстөрүн узуткап турда, мал-маганның болгаш (азы) мал ажылының продуктуларының хавырылганың чурумун Россия Федерациязының Чазаа доктаадыр.

Хавырып турар өнүчүң өрттээн үнелээшкенинге хамаарыштыр өнүчү ээзи судка удурланышкынны кирип болур.»

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 504 УХ-11

2008 чылдың июль 7.

хүлээп алган органың (албан-дужаалдыг кижинин) адын;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызын хүлээп алган айын, хүнүн;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызын бүрүткээр дугаарын болгаш айын, хүнүн, чылын;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызының адын;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызын албан езузу-биле парлаан дөзүн болгаш айын, хүнүн;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызының сөзүглелин;

немелде медээлерни.

3. Немелде медээлерге дараазында чүүлдер хамааржыр:

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына удурланырының дугайында херектер талазы-биле судтун шиитпирлери;

муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына хамаарыштыр хүлээп алдыгын прокурор эскериглеринин хемчеглеринин дугайында медээ;

муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызын чорударында муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының эксперт түңнелдери;

муниципалдыг актыларының Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлужудулгага болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүжүп турарының айтырылганың талазы-биле өске-даа документилер болгаш материалдар хамааржыр.

3 чүүл

Даңзыны тургузарының болгаш чорударының чуруму

1. Даңзыны тургузарын болгаш чорударын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы (моон ыңай төлээлеттирген орган дээр) боттандырап.

2. Даңзыны орус дыл кырынга саазында болгаш электроннуг хевирге, автоматчылкан информастыг системаны ажыглап тургаш чорудар.

3. Тыва Республиканың хоорай болгаш көдээ суурларының чагыргалары суурларын тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин Тыва Республиканың чогуур суурларының уставтарында көрдүнгөн муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының даңзыларын чорударын боттандырап даңзы даңзыларны муниципалдыг районнуг чагыргазына ай санында кириер.

Чогуур суурнун муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының даңзыларын чорударын болгаш оларны муниципалдыг районнуг чагыргазына кириерин муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының бүрүткели дээр харысалгалыг кылдыр томуйлаткан албан-дужаалдыг кижиге боттандырап.

4. Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының баштыңнары ай төнүп турда, беш ажылчын хонуктун дургузунда, төлээлеттирген органга муниципалдыг районнарының составында кирип турар суурларын муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының болгаш муниципалдыг районнуг муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының каттыштырган даңзызын (моон ыңай түңнел даңзы дээр) бо Хоойлунуң 2-ги чүүлүнге дүүштүр саазында, база ол ышкаш электроннуг хевирге кириер.

Түңнел даңзыны төлээлеттирген органга кириерде, Тыва Республиканың муниципалдыг районнун девискээринге хүлээп алдыгын муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының нити санын айытканы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнун баштыңының адын салган чагааны кошкаш кириер.

5. Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның чагыргалары тус чер бот-башкарылга органнарының болгаш оларның албан-дужаалдыг кижилеринин Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның уставтары-биле көрдүн-

ген муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының даңзыларын чорударын боттандырап болгаш ай төнүп турда, беш ажылчын хонуктун дургузунда төлээлеттирген органга муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының даңзызын кириер.

6. Төлээлеттирген орган муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының дугайында медээни Россия Федерациязының Чазааның тургусканы чурум езуугаар, Россия Федерациязының субъектилеринин муниципалдыг нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының федералдыг даңзызын чорудары-биле төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органынга кириер.

4 чүүл

Даңзыны тургузуп база чорудуп турар үеде информастыг удур-дедир харылзааны организастаары

Күрүне эрге-чагырга органнарын, тус чер бот-башкарылга органнарын, албан-дужаалдыг кижилерни, хамаатыларны болгаш организацияларны муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының дугайында меделээрин Тыва Республиканың Чазааның тургусканы чурум езуугаар «Интернет» четкизинде Тыва Республиканың албан езуунуң сайтында даңзыге кирип болур органы бээр-биле боттандырап.

5 чүүл

Муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүжүп турары дээр хыналда

1. Төлээлеттирген орган муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг конституция хоойлуларынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына, база ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүжүп турарының юридиктиг экспертизаны Тыва Республиканың муниципалдыг тургузарының баштыңнарының медээ берген хүнүнден эгелеп, үжен хонук дургузунда чорудар.

Бир эвес муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызының Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына дүшпейн турары илереттинген таварылгада, төлээлеттирген орган дүшпейн турарын илереткенин дугайында медээни он хонуктун дургузунда Тыва Республиканың Чазаанга кириер.

2. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуунун тус чер бот-башкарылга органынга (албан-дужаалдыг кижиге) оларның даңзыге кириери-биле берген, Россия Федерациязының Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына, Тыва Республиканың Конституциязынга, Тыва Республиканың хоойлуларынга база Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларына чөрүшкөк болуп турар муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын хоойлужудулгага дүштүрүп алырын, база ол ышкаш муниципалдыг хоойлу-дүрүм актызынга удурланырының дугайында билдирешкени судка кириерин саналдаар эргелиг.

6 чүүл

Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээр Бо Хоойлу 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 683 УХ-11

2008 чылдың июль 7.

Тыва Республиканың Конституциязынга өскерилгелер кириеринин дугайында Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың апрель 22-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да чүлдүз деп көргөн

1 чүүл

Тыва Республиканың Конституциязынга («Тувинская правда», 2001 чылдың май 15-те; 2003 чылдың июнь 26-да; 2005 чылдың декабрь 30-де; 2006 чылдың декабрь 14-те; 2007 чылдың июнь 21-де, июнь 23-те; «Шын», 2006 чылдың декабрь 14-те; 2007 чылдың июнь 26-да) дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 62-ги чүүлүн 1-ги кезээнде:

а) 1.2 пунктуда:

иштиги «е» пунктуу дараазында эдилге-биле бижири:

«е» Тыва Республиканың бюджетинден

бюджеттер аразының трансферттерин бээриниң чурумун болгаш байдалдарын

тургузары;»;

иштиги «ж» пунктуу күш чок деп санаар; иштиги «з» пунктуу дараазында эдилге-биле бижири:

«з» Тыва Республиканың бюджетинден бюджеттер аразының трансферттерин бээр;»;

б) 1.4 пунктунуң иштиги «е» пунктузунга «федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр» деп сөстөрнү немээр;

2) 86-гы чүүлде:

а) 3-кү кезээн дараазында эдилге-биле бижири:

«3. Тыва Республиканың бюджетинин орулгалары Россия Федерациязының бюджет хоойлужудулгазынга, үндүрүлгөр

№ 808 УХ-11
2008 жылдың июль 7.

«Тыва Республиканың Музей фондузунун болгаш Тыва Республикада музейлер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 8 чүүлүнге өскерилге кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

1996 чылдың ноябрь 23-те № 651 «Тыва Республиканың Музей фондузунун болгаш Тыва Республикада музейлер дугайында» (Тыва Республиканың хоойлужудулгалар чыындызы, 2001 чыл, № 2, 78-ки чүүл; «Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де) Тыва Республиканың Хоойлузунун 8-ки чүүлүнүн бешки абзазынга «халаска» деп

«Хамаатыларның хууда хереглелдеринге Тыва Республиканың девискээринге ыяш белеткээринин чурумун болгаш нормативтерин, арга-арыгның ыяш эвес курлавырларын белеткээринин болгаш чыырының чурумун, арга-арыгның аш-чемге ажыглаар курлавырларын белеткээринин болгаш эм болур үнүштерни чыырының чурумун тургузарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

2007 чылдың декабрь 28-те № 425 УХ-II «Хамаатыларның хууда хереглелдеринге Тыва Республиканың девискээринге ыяш белеткээринин чурумун болгаш нормативтерин, арга-арыгның ыяш эвес курлавырларын белеткээринин болгаш чыырының чурумун, арга-арыгның аш-чемге ажыглаар курлавырларын белеткээринин болгаш эм болур үнүштерни чыырының чурумун тургузарының дугайында» («Шын», 2008 чылдың январь 17-де; «Тувинская правда», 2008 чылдың январь 25-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 3-кү чүүлдүн бирги домаанда «ыяшты кезеринин мурнундагы чылының май 1-ге чедир» деп сөстөрни ап кааптар;

2) 7-ги чүүлдүн 2-ги абзазын дараазында эдилге-биле бижири:

«хууда тудуг чорударынга аңгылаан чер участогун алыр эргени бадтыкпал турар документтерни кириген хамаатыларга чуртталга бажыңнары тударынга – 150 куб метр чедир»;

3) 7-ги чүүлдү дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

«Бойдус халаптары болгаш өрттер болганының түннелинде эт-хөреңгизин (чурт-

сөстү ап кааптары-биле өскерилгени кириер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 810 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

талга бажыңны азы дача болгаш өске-даа тудуглар) чидирген хамаатылар, ону бадтыкпал турар документтерин барда, бо чүүл-биле доктааттыганын өйлээшкин чокка, ыяшты бодунун хууда хереглелдеринге белеткеп алыры-биле бирги ээлчегде эргелиг болур»;

4) 9-ку чүүлдү дараазында уткалыг абзацтар-биле немээр:

«Хууда хереглелдерге ажыглаар арга-арыгның тараан ыяштарын садып алыр болгаш садар керээ талазы-биле төлевир Тыва Республиканың Чазаның тургускан хемчээли езугаар тодараттынар.

Хууда хереглелдерге ажыглаар арга-арыгның тараан ыяштарын садып алыр болгаш садар керээлерин чарарының чурумун Тыва Республиканың Чазан доктаадып тургузар»;

5) 17-ги чүүлдүн 1-ги кезээнге «күштүг» деп сөстүн мурнунга «он хонук эрткенде» деп сөстөрни немээр».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 818 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

«Бадыйлаашкынны хуусаа бетинде эрттирери-биле Тыва Республиканың девискээринде чедери берге болгаш ыраккы черлериниң даңзызының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 1 чүүлүнге өскерилге кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 20-де ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

1997 чылдың ноябрь 27-де № 916 «Бадыйлаашкынны хуусаа бетинде эрттирери-биле Тыва Республиканың девискээринде чедери берге болгаш ыраккы черлериниң даңзызының дугайында» («Тувинская правда», 1997 чылдың декабрь 10-да; 2003 чылдың июль 26-да; 2005 чылдың декабрь 30-де) Тыва Республиканың Хоойлузунун 1-ги чүүлүнге «Төп соңгулда комиссиязы» деп

сөстөрни «Соңгулда комиссиязы» деп сөстөр-биле солуп, өскерилгени кириер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 823 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

«Хоойлу саналдаар эргени боттандыраарының чурумунун дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 15 чүүлүнге өскерилге кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың май 21-де хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

2004 чылдың июль 12-де № 832 УХ-I «Хоойлу саналдаар эргени боттандыраарының чурумунун дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың июль 20-де) Тыва Республиканың Хоойлузунун 15-ки чүүлүнүн 2-ги кезээн дараазында эдилге-биле бижи, өскерилгени кириер:

«2. Үндүрүглер доктаадырының азы өскертиринин, оларны төлээринден хостаарының, саң-хөө хүлээлгелерин өскертиринин дугайында Тыва Республиканың хоойлу төлөвилелдерин, Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгилери-биле дуглаттынар чарыгдалдар көрдүнүп турар өске-даа хоойлу төлөвилелдерин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының киригени-биле, чок-ла болза айыткан кижиниң үндүргөн түннели барда, Хоойлужудулга палатазы көөр.

Айыттыганын хоойлу төлөвилелдерин

Тыва Республиканың девискээринге аңныр ажил-агыйын чорудары-биле арга-арыгларны ажыглаарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың июнь 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

Бо Хоойлу таарыштырар чүүл
Бо Хоойлу Россия Федерациязының Арга-арыг кодекзинге, 1995 чылдың апрель 24-те № 52-ФХ «Дириг амытаннар дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр, Тыва Рес-

публиканың девискээринге аңныр ажил-агыйын чорудары-биле арга-арыг фондузунун черлеринде турар арга-арыгларны ажыглаарының Дүрүмүн доктаадып тургузар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 826 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

биле арга-арыгларны ажыглаарының дүрүмү

1. Бо Дүрүмнер Тыва Республиканың девискээринге аңныр ажил-агыйын чорудары-биле арга-арыг фондузунун (моон ынай – арга-арыгларның, арга-арыг участоктарының) черлеринде турар арга-арыгларны ажыглаарының арга-арыг харылзааларын таарыштырар.

2. Арга-арыг участоктарынга аңныр ажил-агый чорудулгазы аңнаашкын чорудуп турар кижилерге ачы-дуза чедирилгези-биле холбашкан сайгарлыкчы чорук болур.

3. Аңныр ажил-агыйын чорударынга берген арга-арыг участоктары аңнаашкын черлери кылдыр санадыр болгаш оларны федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр бээр.

4. Аңныр ажил-агыйын чорударынга арга-арыг участоктарының ажыглалын Россия Федерациязының Хамааты кодекзинге дүүштүр, аренда керээзинин үндезининге боттандыраар.

5. Аңныр ажил-агыйын чорударынга арга-арыг участоктарының аренда керээзин Россия Федерациязының арга-арыг хоойлужудулгазынга дүүштүр чорудар аукционун түннелдери-биле чарар.

6. Анаа аңнаашкынга база спортчу аңнаашкынга хамаатыларның арга-арыглар ажыглалын арга-арыг участоктарын бербейн чорудар.

Хамаатыларның аңнаар сорулга-биле арга-арыгларга турар чоруун арга-арыг хоойлужудулгазы база дириг амытаннар дугайында хоойлужудулга-биле таарыштырар.

7. Ногаан девискээрлеринин арга-арыгларынга болгаш арга-арыг парктарынга аңныр ажил-агыйын чорудары хоруглуг.

8. Арендатор аренда берикчизинге арендага дамчыдып берген арга-арыг участогунга аңныр ажил-агый чорудулгазын организастаарының төлөвилелин көргүзөр хүлээлгелиг.

9. Арендатор аңныр ажил-агыйын чорудар кылдыр арга-арыг участогун ажыглап тура, дараазында эргелиг болур:

1) комплекстиг биотехниктиг хемчеглерни (немелде чем шөлдери тударын, аңменге чемниң болгаш камгалалыга херек үнүштерни тарылгазын, кылымал уяларны база дириг амытаннар аймаанга чаштынар черлерин тудар болгаш аңнаашкын объектилеринге хамаарыштырган дириг амытаннарның өзүлдезинче угланган өске-даа хемчеглерни) чорудар;

2) арга-арыг ажыглалының хуусаазында түр үенин тудугларын болгаш бажыңнарын (аңнаар бажыңчыгаштарны, кызыгаарларны, бараан хараар суургаларны, хайырларны, билдиртпейн келир черлери, какпалап, дузактаар черлерин болгаш арга-арыг ажыглалының ол хевирин боттандыраары-биле холбашкан өске-даа объектилерни) тудар, а ол ышкаш арга-арыг участоктарының чаагайжыдылгазын чорудар;

3) будук-бүрүнү мал чеми кылдыр чыып белеткээр;

4) аренда берикчизи-биле чөпшээр-режиге езугаар, аңныр ажил-агыйын чорударынга эргежок чугула оруктар туудун болгаш септелгезин чорудар, тран-

спорт тургузар черлерни тодарадыр;

5) аңныр ажил-агый чорударынга ажыглаар кылдыр дамчыдып берген арга-арыг участогунун дугайында медээни доктааткан чурум езугаар алыр;

6) аренда керээзинин өске-даа эргелерин бир эвес оларның боттандырылганы Россия Федерациязының хоойлужудулгазының негелделеринге карышкак чок болза, ажыглаар эргелиг болур.

10. Аңныр ажил-агыйын чорударында арга-арыг ажыглалын боттандырып тура, арендатор:

1) күштүг арга-арыг хоойлужудулгазынга база аренда керээзинге дүүштүр, арга-арыг участогунун ажыглалын боттандыраар;

2) арендатор аренда берикчизинге арендага дамчыдып берген арга-арыг участогунга аңныр ажил-агыйын чорудар төлөвилелин көргүзөр;

3) аңныр ажил-агыйын чорударында аңныр ажил-агыйын чорудар арга-арыг төлөвилелинге дүүштүр кылыр;

4) хамаатыларның кадыкшылынга, долгандыр хүрээлелге хора чедирилгезин болдурбас;

5) хөрүнүнүн үрелип эгелээрин баш удур болдурбас, арга-арыг участоктарының ажыглалын арга-арыгларның байдалынга болгаш катап өзүлдезинге, а ол ышкаш суг болгаш өске-даа бойдус курлавырларының байдалынга багай салдар чедирбес арга-лар-биле ажылдарны чорудар;

6) берген арга-арыг участоктарынга арга-арыгларга өртке айыыл чок чорук дүрүмнерин сагыр болгаш айыттыганын участоктарга өртке удур ажылдарны чорудар, а арга-арыг өртү үнген таварылгада, ону өжүрери-биле хемчеглерни алыр;

7) арендага берген арга-арыг участоктарынга арга-арыг санитарлыг айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыр;

8) өске-даа арга-арыг ажыглакчыларының эргелеринге чурум хажыдыш-кыкнарын болдурбас;

9) арга-арыг участоктарын аңаа ажылдар доозулган соонда, аренда берикчизинге хүлээди;

10) арга-арыг фондузун ажыглааны дээш, төлөвилерни үезинде кылыр;

11) арга-арыг хоойлужудулгазы, аренда керээзи-биле болгаш дириг амытаннар дугайында хоойлужудулга-биле көрдүнгөн өске-даа хүлээлгелерни күседи.

11. Арендатор аңныр ажил-агыйын чорударында аңаа берген арга-арыг участогунга аңнаашкын объектилеринге хамаарыштырган дириг амытаннарны чартык хостуг байдалдарга немелде аренда керээзи чарбайн тудуп база өстүрүп болур.

3 чүүл. Бо Хоойлу ону күштүг болуп кирери

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп, күштүг болур.

2. Тыва Республиканың Чазан, тус черниң бот-башкарылга органнары боттарының нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын бо Хоойлуга дүүштүр эде кылыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 850 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

«Уксаалыг мал ажылының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер

кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың июнь 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

1995 чылдың декабрь 26-да № 452 «Уксаалыг мал ажылының дугайында» (Тыва Республиканың хоойлужудулга чыындызы, 2001 чыл, № 2, 13 чүүл; «Тувинская правда», 2003 чылдың июль 4-те, октябрь 23-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 7-ги чүүлге «селекциялыг чедишкыннерин дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле» деп сөстөрни «хамааты хоойлужудулгазы-биле» деп сөстөр-биле солур;

2) 11-ги чүүлге:

а) 1-ги абзацта «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

б) 2-ги абзацта «Тыва Республика болгаш» деп сөстөрни ап кааптар;

3) 13-кү чүүлдүн 7-ги абзазын күжүн чидирген деп санаар;

«Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының айтырыгларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 1 чүүлүнге өскерилге кириеринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың июнь 18-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың июнь 26-да ччлдүз деп көргөн

1 чүүл

2006 чылдың апрель 21-де № 1739 УХ-I «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының айтырыгларының дугайында» («Шын», 2006 чылдың май 11-де, июль 11-де; «Тувинская правда», 2006 чылдың август 2-де; 2007 чылдың июль 31-де) Тыва Республиканың Хоойлузунун 1-ги чүүлүнүн ийги абзазынга «хамааты» деп сөстү ап кааптары-

биле, өскерилгени кириер.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 859 УХ-II

2008 чылдың июль 7.

Кижиле төлү бойдустан бүдүп, бодараан болгаш бурганнын берген назынын чурттап эрткеш, катап черже хүл, довурак кылдыр эглип кээрин бойдус эртеми бадыткаан. Бойдуста шупту чүүлдер соо-мурнуг, ужу-уткалыг, чылдаганын болгаш дээрбек-долгандырыг дег шимчеп турарын билир болзувусса-даа, төрөөн бойдуска хамаарылгавыс чамдыкта кам-хайыра чок болгаш аңаа хамаарышкан аажы-чаңывыс каржы болгаш чаржынчыг апаары хомуданчыг.

Бодум өске кожуунга төрүт-түнген болзумза-даа, өскөн черимни, Кызыл кожуунун төвү Каа-Хем суурну, төрөөн чуртум деп санап чоруур мен. Ажылдавышаан, бо суурда чурттап чоруур болганымда, мен суурнуң үндезин чурттапчызы мен, ынчангаш ооң амгы байдалы кандыг-даа болза, ол менээ эргим. Төрөөн суурмунуң байдалы, ооң амыдыралы болгаш ажил-ижи мени кезээде дүвүредип чоруур. Ылангыя суурнуң долгандыр турар бойдус камгалалы — экология.

Суурнуң мурнуу талазында, Хербис дааның эдээнден эгелээш, Каа-Хемниң хөмүр-даш уургайы, Чедер хөлүнүң талазынче барган орук дургаар чоннуң 30 ажыг чылдар дургузунда төп келген богу (свалка) долган, ону шуптузун аштап-арыглаар болза, кижиле назыны-даа четпес. Ол-даа канчаар, берге херекте. Чугаалаксаан чүүлүм — суурнуң өске талазында, соңгу чүгүндө орус чоннуң адааны Серебрянка деп хемчигежи агып чыдар, ооң агып чыдар оруунда хем-биле атташ, уургайга хамааржып турган профилакторий, дачалар, куш фабриказының артында, Солаан Базыр-оол аттыг Культура бажыңыга чедир кончук чараш балыктаар черлер, майгын тип, шашлык кылып, дыштаныр көктүг-

шыктыг, хөлгелиг болгаш сериин черлер, бут бөмбүү ойнаар алаак, маргылдаа эрттирип болур улуг шөл, чаштарның болгаш уругларның эштир черлери-даа бар.

Бичии турган үлериини сактып келгеш, ажы-төлүмнү, өөм-иштин эдертип алгаш, арыг кыдыы барып, дыштанып алыр бодуан сеткил-биле дыштанылгага херек чүүлдерни чыып алгаш, дыштаныр хүнде чоруптувус.

Чүс хар чедип турар теректер-лиг улуг эвес аргага чоруурга хостуун, арыг-агаарның сериини! Дунааргай болгаш изиг хүннүң херелдери улуг теректерниң аразындан ында-мында сайгылгааннар чырыы дег көстүр. А хем кыдыында дыштанган чоннуң хөй деп чүвезин!

Турлагланып алыр хостуг чер-даа тыгылбады. Хем дургаар боксак, куруг-даа, бузук-даа шилдер дээш, чүнү чок дээр! Езулуг-ла бок төгөр чер апарганын кайгадывыс. Артында-ла маңаа аштаңгы черлик араатаннар чип турган чемиң, суксунун былаажып, сегиржи, чокшуп, төндүр чиггеш, богун олла черинге чашканнап каапкаш, улаштыр халчып чоруй барган ыш-каш. Адыгуузуу-араатаннар-даа ыңдыг бак ера чок боор, олар дириг бойдусту, ие-черни бо мээң авам, адам деп ыңдындан-на би-

лир-ле ыйнаан. Ол бүгүнү чер-де-легейниң, бойдустуң ийи буттук дээди амытаннары кылдыр санаттырып турар кижилер ынчап кааны ол-дур. Аңаа кээп, хол, бут бөмбүү-биле ойнап, дыштанып турар болза, чүвениң ужуру бир аңгы боор ыйнаан. Мурнуку чылдарда ол черлерге суурнуң болгаш кожуунуң Наадымын эрттирер чаңчыл турган болгай. Улус-чон дыштанып кааптарга, арга-арыг иштин аштап-арыглап кааптар турган бис. Ам кандыг-дыр? Чугаалаары безин берге.

Хоорай иштинде “ногаан зонаны” хөй-ниитиниң дыштанылга чери кылдыр санап турар болгай. Дыштанылга черлерин үргүлчү шагдаа хайгылдары хынап чоруп турар болгай. А Каа-Хемде ОШАЧКИ албанының ажылдакчылары ол арга-арыгы ийи-чаңгыс кезек аай-дедир халыткаш, ээрик чолаачыларның бар-чогу хынап каар ол-ла. Шагдалардан аңгыда тускай экология талазы-биле ажылдакчылар база турар ужу-луг эвеспе. Сыгыг берген хемчигеште автомашиназын тургузуп алган, ону чугган кижилер-даа бажын ажы. Ам оон балык-байлаң тудар болза, чүү-даа чогу билдингир.

Ол бүгүнүң кырындан суур иштинде криминалдыг байдал кө-

Каа-Хем суур чагыргазына

СУУРУВУС СУЗУ БАТКАН

зүлдүр-ле баксырап калды. Эртен, кезээ-даа кудумчуларда элеңтендиң кижилерниң, ылангыя аныяктарның, көвүдээни дүвүренчиг. Ында-мында бөкперлешкен, пивозун, арагазын эмген, ушкан-турган кижилер дыка хөй апарды. Суур чагыргазы кожуунуң Иштики херектер килдизи-биле кады сырый ажылдаар ужу-луг эвес бе, чүге ээриктер болгаш арага саткан “адрестер”-биле демисел кошкай берди?

Шилип алган чаа суур чагы-

рыкчызы Дакар Маайович Ооржак ол бүгүнү сайгарып көрзе. Үстүндө чугаалааным чараш бойдустуг Серебрянкавыс, төрөөн суурмунуң криминалдыг байдалы коргунчук апарганын чаңгыс чер-чурттугларым көрүп тур боор, ол бүгү ат болду, хемчегден ап көөрүн дилээр-дир мен. Мээң дилээмге каа-хемжилерниң хөй кезии катчыр дээрзин идеген тур мен.

Чанчып МОНГУШ,
Каа-Хем суурнуң чурттакчызы.
Чуруктуу автор тырттырган.

Бичии оолдуң кымның оглул, ада-иези кымыл деп айтырылгарга харыылары арай аңгы-аңгы. Бир аалга беш харлындан эгелеп улустуң айбызын кылып, доңган буттарын инек-мыяанга чылдып ап чораан бичии оолдуң чугаазы-ла «мен Каа-Хем боор мен» деп ойнаар турган. Аалдың херээжен ээзи өсөн хөөкүй лама боор мен деп, улуг аас этпес чор» деп, хоруур чораан. Бир-ле кезээ аал өдзөнчө бичии кадарчы буга мунуп алган, холунда урук бажында өлгөн кижиле бажының сөөгүн ылдыртып алгаш, чортуп кирип келген. Меңеп, корткан аал ишти болган таварылганы лама-башкыларга чугаалап чедерге, катап төрүттүнген чаяан доктааган оол-дур деп шиитпирлээнер.

Даши-Доржо Итыгэлов 1852 чылда Улзы-Тобо деп черге төрүттүнгөн. Улустуң сактыры-биле ол 5 харлыг тургаш, бир аалга көстүп келген. Аргажок бичии боду-ла «мен Каа-Хем боор мен» дээр бичии оол 18-ки векте чурттап чораан буддизм төвүнүң Улуг Башкызы турган Заяевтин чырык черге катап бодаралы Итыгэлов болуп турар. Он беш харлыг тургаш, бичии Даши-Доржо хүрээ-хиит өөредир шажын оруун шилип алгаш, Анин дацанынга 23 чыл дургузунда Будданың ыдык өөрединиң суртаалдап, чонга бараан болуп чурттап чораан. Ханы өөредигиниң, төвүт номналды эки билер, улусчу эмнээшкенин чажыдын билер башкы деп чон ону хүндүлээр турган. Д-Д.Итыгэлов 59 харлыг турда, ону буддизм хүрээ-хииниң Каа-Хем боор кылдыр сонгуп алган. Бо улуг эрге-дужаалга кордакчылар хөй болбайн аан, ынчангаш ону аңаа олуртпас күзелдиг кижилер база турган. Чүге дизе хүрээ бүрүзү бодунуң Башкызы Каа-Хем боор деп күзээр болгай. Ынчангаш 1911 чылда Даши-Доржо Итыгэловту Россияның буддистериниң Каа-Хем боор кылдыр сонгуп каарга, аңаа удурланган чамдык ламалар Башкының кирер хаалгазынга чатка салып кааннар. Ол чедип келгеш, эжик-биле кирбейн, хүрээни долгандыр турган херимниң каш ыяжын ап кааптарын дужаагаш, оон эрте берген. Оон-даа өске каш моондактарны эрегеизи-биле ап каапкаш, «моон соңгаар шупту чүве Будданың өөредии езугаар болур!» — деп, Каа-Хем боор чугаалаан. Ол улуг Башкы Заяевтин чажыт черде шыгжаттырган эт-херексели кайда чыдарын өттүр көргөн, ынчан ламалар, шынап-ла, Улуг Башкы келген-дир деп бүзүрээнер. Итыгэловтуң бодунуң чыып чораан акшазы болгаш чоннуң өргээн акшазы-

«ЫНЧАН МЕН ЧЕДИП КЭЭР МЕН...»

— Онза ховар болушкун

биле тудуп алганы Янгажын хүрээзинге кирген чон ону ыдыктыг деп көрүп, бурган ыш-каш ынак, хүндүлөп чораан. Харын-даа орус хаан Николай II безин оон сүмө айтырып кээп, хүндүлээр турган. Ада-чурттуң бирги дайыны болур орус-япон дайынына чаалажып чоруур дээр 300 кижиге казактар отрядыга Каа-Хем боор орук-суур эки-менди чоруурун йөрээп, камгалал кылып берген. Дайын төнчүзүндө чоруткан 300 кижизи онча-менди чанып кээрге, чаңгыс чер-чурттуглары Итыгэловту канчап бурганчытпас деп, дириг чораан назынында-ла ол чоннуң ыдыы апарган. Үежилериниң сактышкындарындан алырга, ол чүвени өттүр көөр, каш минута иштинде каш-каш километр черни эртер болгаш сугну кырлап кезе бээр турган дээр.

1927 чылда, 75 харлыг тургаш Башкы бодунуң өөреникчилерин чыып алгаш, чырык черден чоруур дээнин дыңнаткаш, мени 30 чыл эртерге кээп көөр силер — дээш, лотос хевирлиг олуруп алгаш, бурган-чүдзүн авыралынче кирери-биле мөргүл номчуп эгелээм. Каш хонганда, өөреникчилери чеде бээрге, Башкызы тын чок чыдар боорга, ооң чагыын күөсөдип, орункудап кааннар. Совет эрге-чагырга үезинде 1955, 1973 чылдарда ламаның мөчүзүн ужулгаш, үрелбээн бе деп хынап көргөш, хевин солааш, дедир олурган хааржаанче кирип суу каар турган. Каа-Хем боор хөөрү кайда дээрзин улус билбес, чажыт турган. 2002 чылда сөөлгү катап барып көргөш, Итыгэловтуң чагыын күөсөдип, тускай езулал эрттиргеш, ужулгаш, ооң мага-бодун Иволга хүрээзинче чалап алгаш барган.

Даши-Доржо Итыгэлов чер иштинге 75 чыл дургузунда ыяш хааржак иштинге олуруп келген. Ооң мага-бодун шинчилеп көөрү-биле Россияның суд болгаш эмчи экспертизаның бюрозунда килдис эргелекчизи, профессор Виктор Звезгин, Россияның гуманитарлыг күрүне университетиниң археологу, профессор Галина Ершова олар Каа-Хем боорунуң төрөли болур Янгажын Васильеваның дилээ-биле келгеннер. «Баш дүктери, дыргактар болгаш кештин бичии кезиндегин Москвага шинчилеп көргөниниң соонда, бо бүгү чүүлдер дириг кижиниң дег болган.

75 чыл бурунгаар бурганнаан кижиниң хол-бут чүстери ээлгир, кежи чымчак, ооң мага-бодунда чаагай чыт кээп турар» деп шинчилел бижикте эртемденнер айыткан. Итыгэловтуң мага-боду, ооң органның ажылы ам-даа чоруп турар: үе-үе болгаш ооң деңгизи бирде улгадып, бирде эвээжей бээри эскертинген. А эң-не хуулгазын чүүл ону кым-даа шарываан, тутпаан, боду олурган кижиле дег, олуруп турар. Өлүг кижиле олуруп шыдаас болгай. Ону кандыг-бир балы-зам-биле кым-даа чагбайн турар, бүгү органның бүдүн. Ыдыктыг башкының холунга дээр, айыс алган кижилер ооң мага-бодунуң температуразы чылыг, 32 градус деп бадыткап турар. Бир эртен башкының олурар шил хомдузунга (саркофаг) келген ламалар аңадай бергеннер: шил иштинден дериде берген болган. Олуруп алган олчаан төвүт номнуң ханы бодалынче кирген ыш-каш Башкының бодун көөр азы холдарына дээр, айыс алыр дээр чүдүкчүлериң саны эмгетикчок. Ооң сураан дыңнаан кижилер Россиядан, даштыкыдан безин кээп турарлар. Көргөн улус «Башкы дириг ыш-каш менче көрүп орду», «чанынга чеде бээрге кандыг-ла-бир чылыг энергия кээп турду» деп чугаалаар болган.

Москва чурттуг сайгарлыкчы хүрээге кээп, Башкыга тейлээш, айыс алгаш чоруй барган. Бир ай болганда, ол база катап кел-

■ PS. Сөөлгү чылдарда Чер кырып, ооң суглары, агаары ыңдындан төнүп кел чыдар. Каш-ла борбак күчүлүг бай кижилер Черниң байлаан холга кирип алгаш, өске арткан кижилерни робот-кулдар кылып аар; космос-биле Черниң аразы бир хонуктуң чоруу ыш-каш апаар үе кээр дээрзин номчаан мен. Шак ыңдыг глобализмге удурланып, марш-чыскаал кылган улустарны телевизордан бо-ла көөр бис. Черниң байлаа санныг кижиниң холунга мөөңнеттине бээрге, арткан улус ону чүгле садып аар апаар. Олигарх-байлар делегейде бар казымал байлактарны садып ап турары глобализмниң херин базымы эгелээнин бо хүннерде көрүп чурттап тур бис.

Делегейниң ол-бо чурттарында балык ыш-каш кештиг, чакпа ыш-каш холдарлыг азы бажындан будунга чедир дүк-биле шыптыган бичии чаштар төрүттүнүп турары, ховар-даа бол, херек кырында бар, шын-дыр. Эртемденнерниң бодалы-биле Чер, бойдус бодун камгалап, чүү-даа чок, чүгле суг азы дош-биле шыптыган Черге чурттаар кижилерни кылып, кандыг боорун шенеп көрүп турарындан, бо бүгү элдептиг чүүлдер көстүп кээп турар. Башкы бодун чүге мындыг байдалга эккелгенил? Чүнү чугаалаксаан азы чүдөн кичээндирип турарыл? Бир катап ол мынча деп чугаалаан дээр: «кажан-бир кижилер чүдүлгезин чидирип, уттуп аар үе келир. Ынчан мен, кижилер боданы бээр кылдыр, чедип кээр мен...»

Галина МАСПЫК-ООЛ белеткээн.

геш, Башкыга кирип тейлээм. Москвага улуг авария үезинде амы-тыны кес кырынга турда, коргунчук үскүлөжишкын үезинде ону Итыгэлов боду уштуп апарганын ол сактыр... Ооң машиназындан чүгле демир хорум арткан. Башкының авыралына ол моон-даа соңгаар чүдүп чоруурун чугаалааш, хүрээ тудуунга хөй акшаны өргээн. Чечен Республикаже дайынчы хүлээлгезин күөсөдир-биле чоруткан тускай отрядтың чоруур автомашиназының мурнуку шилинге Итыгэловтуң чуруун азып аарга, частыр мина дегбейн, оя бээринге олар бүзүрээнер.

Бо кайгамчык болушкунуң чажыды чүдел? Он-он чыл иштинде черге чыткан кижиле бичии-даа үрелбээнил? Ламаларның бодалы-биле ол боду «летаргический» дээр улуг уйгуже кирген хевирлиг, бистерге оон бээр 75 чыл эрткен болза, ооң бодунга каш-ла минута бооп чадаас. Чүдүкчүлөр бодунуң чүдүлгезинге оон-даа артык бердинип, быжыксын дээр, чүдүлгени херекке албайн чоруурлар бүзүрей бээр кылдыр, чүдүлгеге бүзүрөвес улустар боданы бээр күштү бо таварылга берип турар. Делегейде безин онза ховар болушкун боор өлгөш, дирилген дег чыгыы байдалда тургаш көстүп келген Башкының Будда өөрединиң хемчээттин-мес буян-кежиин тайылбырлаан 50 хире Философчу номнары арткан. Ол ыш-каш Даши-Доржо Итыгэлов төвүт улусчу эмнээшкенин ояттар-биле эмнээр аргазын билер, ховар дээр улусчу эмнекчи чораан. Ынчангаш-ла боор, Будда өөрединиң суртаалчызы улуг Башкының мөргүл номчуп олурар ынак черинге субурган тудуп каарга, чыл чеже-даа кааң болза, ону долгандыр үнгөн ойт-сиген дыка ногаан болгаш дең-дески кылдыр үнер.

«Кадыкшыл» национал төлевилел — боттанышышында БОТТУГ ДУЗА

Республиканың СПИД-ке удур демисел болгаш профилактика чорудар төвүнүн эмчилери, специалистери чоокта чаа Тожу кожуунга барып ажилдап, тус черниң администрациязынга база медицина ажилдакчыларынга «Кадыкшыл» национал төлевилелдин ВИЧ-инфекцияны (халдавырны) болдурбазының хемчеглерин баш бурунгаар ап чорудар болгаш чурттакчы чоннун немелде тарылгазын кылып кезээн боттандырырынга боттуг база методиктиг дузаны чедиргеш келген.

Бо чылдың чеди айларында Тожу кожуунга «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандырырынга дүүштүр чоннун ВИЧ-инфекциядан камгалалы кошкак кезээнден 326 кижини шинчиир тургаш, 214 кижини шинчээн азы хаара тутканы 65,6 хуу болган. Эр-херэзжен харылзаалар дамчыштыр халдаар инфекциялардан аарыг улусту, хан дужаап турар кижилерни хаара тудуп, шинчээни куду деңгелде болган: 30 кижиниң орнунга 8 кижини база 24 кижиниң орнунга чүгө 3 кижини шинчээ. Наркотиктиг бүдүмелдер абыг-лаар 10 кижини, хоругдал черинде 20 кижини, эр-херэзжен харылзааларны кайы-хамаанчок кылып чоруур 5, тодаргай чурттаар чери чок 2 кижини шинчип көөр тургаш, оларның чаңгызын-даа шинчээ.

Республиканың СПИД-ке удур төвүндөн барган эмчилер, специалистер кожуун чагыргазының активи, иштики херектер килдизиниң уасток шагдалары, херэзженнер чөвүлели, өөредилге килдизиниң методистери, сумулар чагыргаларының даргалары, эмнелге ажилдакчылары-биле «төгерик столду» организаптап эрттиргеш, ВИЧ-инфекцияны болдурбазының (профилактика), тодардырының база эмнээриниң айтырыгларын аңаа сайгарып чугаалажып, «ВИЧ-СПИД-ти профилактикалаарының болгаш кадык амыдыралче угланган шын угаадыгларны хевирлээриниң талазы-биле 9-11 класстарның школаларына тускай беш кичээлдер» деп школа программазынга хамаарышкан методиктиг айтырышкыны канчаар күүседириниң дугайында сумелерни берген. Тоора-Хем суурга аныктарга дискотеканы организаптап, аңаа чыылганнарга ВИЧ-СПИД дугайында тайылбырны кылган. Ий, Адыр-Кежиг, Тоора-Хем суурларның чурттакчы чонубиле ужуражып, айтырыглар-харылар кезээлерин организаптаан. Шупту 278 кижини хаара тудуп, оларга номчугаштарны, буклеттерни, плакаттарны үлээ.

Тожу кожуунун төп эмнелгезинге, Ий, Адыр-Кежиг суурларның фельдшер-акушер пунктуларына барып, чурттакчы чон ортузунга ВИЧ-ке тестилерни кылырының, наркотиктер ажыглап турарларны клиниктиг көргүзүлгелерге үндезилеп тодардырының болгаш шинчирииниң, эмнелгеге арыг-шевер дүрүмнерин сагырының, чурттакчы чонга аарыгларга удур эм сыкыртырының талазы-биле сумелерни берип, организас-методиктиг база боттуг дузаны чедирген. Медицина чөвүлелиниң хуралын эрттиргеш, мурнады боттандыраар «Кадыкшыл» национал төлевилелдин ВИЧ-инфекцияны болдурбазының хемчеглерин баш удур ап чорударынга база чоннун немелде тарылгазын кылырынга хамаарышкан кезээн боттандырырының айтырыгларын аңаа чугаалашкан, бар четпестерни чайладырының талазы-биле сумелерни берген. Чоннун немелде диспансерлээшкенин чорудары-биле 40 хардан улуг назылгы эр, херэзжен кижилерниң ханын алган. ВИЧ-инфекцияның неперээрин баш бурунгаар болдурбазының, ВИЧ-ти болгаш вирустуг В база С гепатиттериниң эмнелге иштинге тараарының чугула айтырыгларына хамаарышкан семинарны кожуунун медицина ажилдакчыларына организаптап эрттиргеш, улаштар 37 ажилдакчының билииниң деңгелин хынап көргөн.

Тожу кожуунда ВИЧ-инфекция тодардыр тускайжыттырган лаборатория чок. Ук девискээрниң ырааның база ынаар чедериниң бергезинден инфекциялыг материалды Кызылче өй-шаанда, шынарлыг чедирип кээриниң айтырыгы нарын болуп артпышаан. 2006 чылдан эгелээш, республика чергелиг «Анти-ВИЧ-СПИД» деп тускай сорулгалыг программага дүүштүр эмнелге албан черлеринге, бирги ээлчегде божудулга болгаш чаш уруглар эмнелгелеринге ВИЧ-ти дүрген тодардыр «Детермин» деп тестерни мөөнү-

биле үлөп чедирген. 2006-2008 чылдарда Тожуке ыңдыг 30 тестни чоруткан.

Экспресс-тестин дузазы-биле ВИЧ-инфекцияны дүрген тодардырының аргазына 4 медсестраны база лаборантыны өөрөткеш, ыңдыг ажилды кылып болурун чөпшээрээн шынзыдылгаларны тывыскан.

Вирустуг А гепатиттин (өт аарыының) кожуунга база катап тытып неперээрин болдурбас дээш Тожу кожуунун төп эмнелгезиниң салбырында, поликлиниказында, аш-чем белеткээр черинде арыг-шевер болгаш дезинфекция чурумун сагып турарын хынаан. Оон түңнелинде шыңгыы хажыдышышкынар илерээн: эмнелге девискээринден бокту үндүр сөөртпейн турар, терапия салбырында кирлиг суг агар канализация ажилдавайн турда-ла, чунар черни ажыглап турар, хөй катап ажыглаар медицина херекселдерин арыглап турарының шынары куду, эмнедир кабинетти, херэзженнер консультациязын медицина херекселдерин дезинфекциялаар савалар-биле база агаар арыглаар бактерицидтиг лампалар-биле четче хандырбаан. Москваже хынадып чорудары-биле вирустуг А гепатиттен аарып турган 100 кижиниң ханын алган.

Тожу девискээринге чоруткан хыналдаларның болгаш дуза чедирген ажилдарның түңнелдериниң дугайында дыңнадыны ажилдап барган эмчилер кожуун чагыргазының коллегиязынга кылган, «2008 чылда ВИЧ болгаш вирустуг В база С гепатиттер халдадып алганнарны тодардыр болгаш эмнээр, профилактика чорудар талазы-биле хемчеглер дугайында», «2008 чылда В гепатитке, улаанотка, гриппке удур чоннун немелде тарышышкынын организаастаарының база чорударының дугайында» Тожу кожуун чагыргазының даргазының ийи доктаалын белеткээш, хүлээп алган. СПИД-ке удур ажил болгаш демисел чорудар республика төвү биле Тожу кожуун чагыргазының аразында кожуунун чурттакчы чонунга тускайжыткан медицина дузазын көргүзериниң база кадык камгалалының албан черлеринге методиктиг, практиктиг дуза чедирериниң дугайында дугуржулганы кылган.

Римма САРЫГ-СЕРЕН,
республиканың СПИД-ке удур ажил чорудар төвүнүн улуг эмчизиниң оралакчызы.

Хоочуннар аравыста

АРГА-СҮМЕЗИН БЕРИП ЧОРУУР

Тывага херэзженнер шимчээшкени эгелээнден бээр 80 чыл оюн демдеглээн бис. Каяа-даа кыс улустун саны эр улустан хөй болгаш херэзжен чон ортузунга хөй-ниити ажылының ужу-дузазы улуг. Бо буяныг болгаш херектиг ажилга хөй чылдарда бараан болуп келгеннерниң бирээзи Кара-кыс Монгушовна Осурбай.

Ол 1970-1990 чылдарда Торгалыг сумузуун ажаалга-банкызынга пенсия үнгүже ажилдааш, улаштыр 5 чыл 1995 чылга чедир ажилдаан, үзүк чокка. Чаңгыс шугумга 25 чыл ажилдаан, ниити стажы 38 чыл. Ада-ие, төрелдер комитеди, профэвилел, кудумчу, агитквартал, эң ылаңгыя херэзженнер чөвүлелин ажилдарына иделкейлиг ажилдаан. Суурнуң болгаш кожуун-чөргөлиг 3 удаа депутатка депшиттирип

чораанын хөй санныг шаңнал-макталдары хууда архивинден херечилеп турар. 1973-1984 чылдарда агитквартал даргалааш 1991 чылда Бүгү-делегейниң херэзженнериниң улуг шуулганының 9-ку съездизиниң делегадынга сонгуткан. Ол-ла бүгү ажил-чорудулгазының херечизи 1987 чылда кожуунун «Хүндүлел дептеринче» кирип бижиткен шынзылганы херечилеп турар. Эргилеп элей берген-даа, чаа-даа диплом, хүндүлел бижиктерни солунуң бичин шөлүңге чыскаай бижири болдунмас.

Кара-кыс Монгушовнаның хөрээн «Тыва ажаалга банкызының тургустунганыннан бээр 50 чылы», «Коммунисттик күш-ажылдың шалыпчызы», «Күш-ажылдың хоочуну» деп медалы каастап чоруур. 1991 чылда ажаалга банкызының

Россияга тургустунганыннан бээр 150 чылының делегады деп архивте шынзылганы бадыткап турар.

Тыва кижиниң база бир байлаа ажы-төүзү болгай. Ол 6 ажы-төлдүн авазы, 23 уйнуктарның эне-релдиг эргим энези бооп, амгы үеде оларын өстүрүп, карактап чоруур. Уругларының аразында библиотекар, технолог, саарлыкчы, даараныкчы янзы-бүрү мергежилдиг кыстар бар. Өг-бүлениң эрээзи Шюгдюр-оол Доржукаевич чырык черден чарлып чоруткаш 10 чыл чеде берген. Оон бээр-ле Кызыл — Торгалыг аразында уругларының аразында ачы-дузазын көргүзүп, арга-сүмезин берип чорууру бо.

Мындыг хоочуннар аравыста чоруурунга өөрүп, мөгөөр ужурулгус бис.

Белла АДЫГЖЫ.

Өвүр, Дус-Дог.

Суд приставтарында

ЧОННУН ЭРГЕ-АЖЫЫ — КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Хамаатыларның кириген билдиришкinnerин үезинде болур-чогууру-биле көөрү — кижиниң эрге-ажыын камгаларының база бир магадылалы бооп турар. Россияның Суд приставтарының Федералдыг албанының Тыва Республикада Эргелелиниң удуртулгазы база бо айтырыгны кезээде кичээнге аңаа, чонну график езугаар хүлээп ап, кирген билдиришкinnerни үе-шаанда көрүп, чон-биле «дорт эфир», «дорт шугумнарны» эрттирип турар.

Суд приставтарының албанының тургустунганыннан эгелээш, бо хүнге чедир республиканың чеже чурттакчылары албаның ажилдакчылары-биле тыртып алыкчы азы болза кандыг-ла-бир албан черинге, хамаатыларга өрелиг болуп таварышпаан дээр. Оларның чамдызынга ол харылзаа таарымча чок болуп, күүсекчи суд приставтарының ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр боттарының таарзынмаан чүүлдеринге РСПФА-ның ТР-де Эргелелинге болгаш судтун аңгы-аңгы чадаларынче билдиришкinnerни, хомудалдарны кирип турар. Эргелелдин ажилдакчылары күүсекчи суд приставтарының талазындан ажылын чогуур деңгелге күүсетпейн турар таварылгада, хомудал кириген кижиге дузаны чедирип келген. Ындыгдаа бол, күүсекчи суд приставының хоойлуга чөрүштүр үндүрүп каан доктаалдарын безин суд приставтарының албанының удуртулгазы 1997 чылда үнген «Күүселде бүдүрүлгезиниң дугайында» Федералдыг хоойлу езугаар күш чок болдурар аргазы чок турган. Ындыг эрге чүгө арбитраж болгаш ниити юрисдикция судтарының судьяларына турган. Ам бо үеде ол четпестер 2008 чылдың февраль 1-ден эгелеп күш кирген «Күүселде бүдүрүлгезиниң дугайында» №229 Федералдыг хоойлунуң чаа редакциязы-биле чайлаттыган.

Чаа хоойлуда күүселде ажил-чорудулгазының үезинде тыртып алыкчының, өрелиг кижиниң болгаш өске-даа кижилерниң эрге-ажыынче кичээнге ийи улгатырган бооп турар. «Күүселде бүдүрүлгези» деп хоойлуда күүсекчи суд приставтарының үндүрген доктаалыга хамаарыштыр үстүнде турар албан-дужаалдыг кижиге хомудалды кирип болур апарган болгаш ында ону кириериниң чурумун, хуусаазын айыткан болгаш хомудал, дыңнадыгларны көөрүнүң хуусаазын 30 хонуктан 10 хонукка чедир кызырган. Суд приставтарының албан-дужаалдыг кижизи күүсекчи суд приставының үндүрген доктаалыга хамаарыштыр кирген хомудалдарны сайгарып көргөш, күүсекчи суд приставының ажил-чорудулгазы шын деп шийтирн азы хомудал чүүлдүг болза, хомудал кирген доктаалды күш чок болдуруп, чаа шийтирн үндүрүп, хажыдышышкыны эдери-биле кандыг хемчеглер ап болурун тодардыр эргелиг апарган. Суд приставтарының албан-дужаалдыг кижизи күүсекчи суд приставының күүселде ажил-чорудулгазының үезинде күүселде чыылдазы тыртары база аңгы-аңгы чурум үрээшкinnerи дээш административтиг торгаалдар онааган доктаалыга хамаарыштыр кирген хомудалды көрбейн турар, ону чүгө суд сайгарар. Россия Федерациязының кол суд приставы болгаш девискээрлериниң кол суд приставтары болгаш оралакчылары оларның чагыргазында турар суд пристав-

тарының ажил-чорудулгазынга база оларның үндүрген доктаалдарына хамаарыштыр хомудал кирген болза, күүселдени түр када соксадыр эргелиг. 2008 чылдың алды айында Тыва Республиканың кол суд приставына күүсекчи суд приставтарының ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр 21 хомудал кирген, хомудалдарны сайгарганының түңнелинде, 4 хомудалды чүүлдүг деп санааш, күүселде бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуну хажытканы дээш, буруулуг 7 ажилдакчыга хамаарыштыр хемчегни алган. Оон аңгыда, хамаатылар болгаш юридиктиг албан черлеринден 89 дыңнадыг кирген, оларны сайгарып көөрге, колдуунда күүселде бүдүрүлгезиниң күүселдезиниң үезинде билдинмес чүүлдерге хамаарыштыр айтырыглар бооп турар.

Чаа хоойлу езугаар суд приставының үндүрген доктаалыга база оон ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр хомудалды бижимел хевирге кириер болгаш ону бижээн кижиз азы оон бүзүреттирген кижиз адын салган турар ужурулгус. Бүзүреттирген кижиз бижээн хомудалга, ол хамаатыны бүзүреттирген кижиз кылдыр бадыткап турар документини кошкан турары албан. Хомудалды бижириниң хевирин болгаш утказын хоойлу езугаар доктааткан болганда, ону хомудал бижирде сагырып чугула. Хомудалга ажил-чорудулгазынга хамаарыштыр хомудал турар суд приставтарының албанының ажилдакчызының албан-дужаалы, ат-сывы, хомудал кирип турар кижиниң ат-сывы, чурттап турар чериниң адреси, албан чери болза, организацияның ады, турар чериниң адреси, суд приставтарының албанының ажилдакчызының доктаалыга, ажил-чорудулгазынга хомудал турарының үндүзүндү, хомудал кирип турар хамаатының негелделерин айыткан турар. Хомудал кирип турар хамааты хомудалда айыткан байдалды бадыткап турар документтерини кошпайн барып болур, ынчалза-даа хомудалды сайгарып турар суд приставтарының албанының албан-дужаалдыг ажилдакчызы, хомудалды сайгарырга ол документтер чугула херек болур болза, ону негеп болур. Бо таварылгада, хомудалды сайгарарының хуусаазын херек документтериниң эккээринге чедир 10 хонуктан хөй эвес хуусаада узадып болур.

Кожууннарда суд приставтарының салбырларынче сургакчылашкын кылып чорааш, Эргелелдин удуртулгазы айтырыглыг хамаатыларны база хүлээп ап турар, бо эртен июль айыны төнчүзүнде ырак Мөңгүн-Тайга болгаш Өвүр кожууннарже сургакчылашкыны кылып, хамаатыларны хүлээп ап, оларга эрге-хоойлунуң негелделерин тайылбырлап берип, өрелиг хамаатыларга болгаш тыртып алыкчыларга билдинмейн турар айтырыгларга харыыны берген.

Геннадий МИХАЙЛИК,
РСПФА-ның удуртукчузунуң оралакчызы.

Эржейге дыштандывыс

Тываның аныяк көрүкчүлөр театрының бичии артистери чыл дургузунда Россия болгаш республика чергелиг фестивалдарга болгаш өске-даа мөөрейлерге, концерттерге идепкейлиг киржи, чогаадыкчы езу-биле күженишкенин ажилдааш, боттарының мергежилдин, талантылыын көргүскеш, олар чайгы дыштанылгазын ажыктыг, омак-хөглүг, солун эрттиргеннер.

Театрның удуртукчузу Айлана Чадамба бичии артистерниң чогаадыкчы ажил-чорудулгазында, чайгы дыштанылгазында чылдың-на билдиги удуртуп, организастан турар. Айлана Леонидовнаның кызымак чоруунун ачызында аныяк көрүкчүлөр театрының артистеринге чайгы дыштанылгазын эрттиреринге акша-көпеекти тускайлап берип турар. Эрткен чылын олар кайгамчыктыг чараш бойдус чурумалдыг, арыг агаарлыг Тожуга мага хандыр дыштанганнар. Бо чылын Каа-Хем кожуунун Тожудан дудак чок чараш бойдустуг Каа-Хемниң эринде Ыдыктыг дагның (тус черниң чурттакчылары ынчаар адаар) эдээнде Эржей суурнуң чанында туристер баазазына уруглар дыштанылгазын солун, омак-хөглүг, ажыктыг эрттиргеннер. Республика Хүнү август 15-те бичии артистерниң Ыдыктыг дагның бажынче үнгени эң-не солун, уттундурбас болушкун болган. Дагның кырынга үнүп кээрге, дээскиндир бойдус чурумалының чаражын чүү дээр боор ону, хем унунун дагыр-мугур этпектери, үнген ыяштары, Сизим суур адыш иштинде дег кестүп чыдар. Дагның шыпшык бажында тургускан крес-

ке уруглар конфеталарны, көпеектерни салган, бичии хадычыгаштын будуунга чаламаларны (янзы-бүрү өңнерлиг ленталарны), оларның аразында Бүгү-делегейниң уруглар фестивалының ыдык демдээн чураан бөрттү азып кааннар. Аныяк артистер чараш бойдус чурумалдарын сонуурган, чурукка тырттырып алганнар.

Дыштанып келгеннерниң эң-не улуу, аныяк көрүкчүлөр театрының хоочуну, амгы үеде Москвада

биле байырлашканы болган.

Дыштанылга үезинде телевизору кым-даа сагынмаан. Уруглар чараш бойдус чурумалдыг аргаарыга агаарлап, чунар-бажыңга бустанып, ооң соонда хемниң арыг суунга эштип-шымнып турганнар. Бичии артистер ол-ла чай чок чоруп тургаш, шуптузу чер шимчээшкени болуп турганын эскерип билгеннер.

Эржей суурнуң чурттакчызы Зоя Миношкина, ооң өөнүн ишти Александр, дуңмазы Настя уругларны чөмгерип турганнар. Хоорай чурттуларга сүт, сметана, творог, бажыңга быжырган хлеб, аң эдинден кылган котлеттер кончуг чаа-

өөренип турар Стас Ооржак омак-хөглүг, чунар-бажың одаарыңга кончуг ынак, ажыл-ишчи кижиге болган. Оон аңгыда театрның артистери чораан Чөөн-Сибирьниң күрүнениң культура болгаш уран чүүл академиясында өөренип кирип алган Уран-оол Стал-оол, Мөңгө Ооржак база дыштанып чораан. Эржейге оларның эш-өөрү-биле кады ойнап-хөглөп чорааны эң-найыралдыг аныяк көрүкчүлөр театрының өг-бүлөзи-

гай амданныг болган. Бистерни хүндүлел, өөрүшкү-биле хүлээп алган өг-бүлөгө сагыш-сеткиливис ханызындан өөрүп четтиргенивис илереткен бис. Староверлер чурттап турар суурда өг-бүлениң дугайында аңгы бижириңи шийтпир-ледивис.

Дыштанылга чедимчелиг эртен, уруглар бо кайгамчыктыг черден чоруур хөңнү безин чок болган.

Елена ХЕРТЕК.

Бир дем-биле

Мал оорлаашкынын, үптээшкенин херечи чокта үүлгеиди ховар таварылгадыр. Херечилер бар, ыйт-ташпас, чүге дизе, херечиниң камгалалы көрдүмээ. Ынчангаш чамдык херектерниң хагына бээрин көрүп чор бис. Бир эвес херечиниң материалдыг сонуургалын магадылаптар болза, демиселдин бир быразы оон үнүп кээр деп бодаар мен.

Сөөлгү үеде соталыг дээр харылзаавыстың хөгжээни кончуг-дур. Ол харылзааның «Билайн» болгаш «Мегафон» четкизин республиканың чурттакчылары калбаа-биле ажыглап эгелээн. Мал оору-биле демиселге, бо харылзааны ажыглаарын амыдырал кыйгырып турар апарган дээр мен. Ону мал оорунуң үүлгедикчилери шагда-ла билдиги ажыглай берген, а бистиң арай озалдап турарывысты миннир апаар.

Бистиң корр.

Организацияларның болгаш чурттакчы чоннуң КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

М-54 «Енисей» автомобиль магистралының эргелели федералдыг күрүне албан чериниң дыңнадыры болза, М-54 «Енисей» автомобиль оруунуң хар көшкезинге удур тудуп турар галлереязының 602 км девискээринге, 2008 чылдың сентябрь 3 болгаш 5-тиң хүннеринде тус черниң шагы-биле 9.00 шактан 10.00 шакка чедир чазылдырышкын ажылдарын чорудар.

Бистен садып алыңар

Алтайның дээди сортунуң далганы — 740 рубль, Миусинскийниң бирги сортунуң далганы — 650 рубль, Алтайның бирги сорттуң далганы — 660 рубль, дээди сортунуң далганы «Алейка» — 730 рубль, чигир — 1080 рубль, аңгы-аңгы янзылыг крушалар — 18,20 рубль/кг, дус — 255 (50 кг) рубль, дагаа буду — 70 рубль, броллер дагаа — 83 рубль/кг, масло сливочн. — 82 рубль/кг, үүрмек горох — 15 рубль/кг, чиңге-тараа — 19 рубль/кг, роллтон — 4,30 рубль, 3 литр соктуң — 58 рубль, чарба — 135 рубль/25 кг, мал чеми — 247 рубль/45 кг.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Загородный доора кудумчу, бажың 19а, «Эхнатон» баазазында 3-кү склад; Каменистая кудумчузунда бажың 15, Калинин кудумчузунда бажың 25, склад № 3.

Мооңу-биле садып алыр улустарга ортектер дугуржулга езугаар.

Харылзажыр телефону: 5-38-40.

Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуунунуң Баштыңының—чагырга даргазының хуусаа бетинде соңгулдаларының хүнүн доктаадыр дугайында ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУННУН ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ХУРАЛЫНЫН ШИИТПИРИ

2008 чылдың август 28 №32 Хову-Аксы суур

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулдаларга киржир эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» №67 Федералдыг хоойлунуң 10 чүүлүнге болгаш «Россия Федерациясында тус чер бот-башкарылганының ниити принциптериниң дугайында» №131 Федералдыг хоойлунуң 36 чүүлүнге дүүштүр Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының шийтпирлээни болза:

1. Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуун Баштыңының—чагырга даргазының соңгулдаларын 2008 чылдың ноябрь 23-те эрттирерин доктаадыр.

2. Бо шийтпирни хүлээп алган хүнүнден беш хонук хуусаада албан езуу-биле массалыг информация чепсектеринге парлаар.

3. Бо шийтпир ону хүлээп алган хүнүнден эгелеп күштүг болур. Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралын даргалаан С.БОЛГУМ-ООЛ.

Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга Чеди-Хөл кожуунунуң муниципалдыг тургузуунуң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунунуң Девискээр соңгулда комиссиязынга дагзыр дугайында меделелиниң дугайында ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУННУН ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ХУРАЛЫНЫН ШИИТПИРИ

2008 чылдың август 28 № 33 Хову-Аксы суур

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулдаларга киржир эргелериниң болгаш референдумга киржир эргелериниң кол магадылалдарының дугайында» № 67 Федералдыг хоойлунуң 24 чүүлүнге база «Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожууну» муниципалдыг район Уставының 19 чүүлүнге үндезилеп болгаш Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожуун Баштыңының — кожуунунуң администрация даргазының муниципалдыг 2008 чылдың ноябрь 23-те эрттирерин доктааткан соңгулдаларын баш бурунгаар организастан болгаш эрттирер сорулга-биле Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының шийтпирлээни болза:

1. Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга Чеди-Хөл кожуунунуң муниципалдыг тургузуунуң соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожуунунуң Девискээр соңгулда комиссиязынга дагзыр дугайында меделээр.

2. 2008 чылдың август 8-те Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының № 30 «Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынга меделел болгаш Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралының элээн каш шийтпирлерин күш чок болдурар дугайында» шийтпирин күш чок деп санаар.

3. Бо шийтпирни массалыг парлалга чепсектеринге парлаар.

4. Шийтпир ону хүлээп алган хүнден эгелеп күштүг болур.

Чеди-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралын даргалаан С.БОЛГУМ-ООЛ.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары болгаш Аппарады Тыва журналистиканың хоочуну, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү Александр Сотпаевич Дембирельге ооң уруу, республикада бир дугаар үнүп турар «Ты мне, я тебе» деп аныяктар журналының кол редактору **Виктория Александровна ДЕМБИРЕЛЬДИН** озал-ондакка таварышкаш, аныяк-чаш назынында мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

«Шын» солунуң хоочуну, Россияның Журналистер эвилелиниң кежигүнү А.С. Дембирельге ооң хеймер уруу, аныяк журналист, аныяктар сеткүүлүнүн кол редактору болуп ажылдап эгелээн турган **Виктория Александровна ДЕМБИРЕЛЬДИН** транспорт озал-ондааның уржундан хып дээн аныяк назынындан чарылганы-биле холбаштыр ханы кажыыдалын илередип тур. В.А. Дембирельди сентябрь 3-те, средада, Кызыл хоорайның Лопсанчап кудумчузунда 42 дугаарлыг бажыңындан (кв.50) сөөлгү орукче үдээрин дыңнадып тур бис.

«Шынның» коллективи.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел./факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuv.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 8270. Чагыр 98. Номерни парлалгаже дужааганы:

график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыткан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.